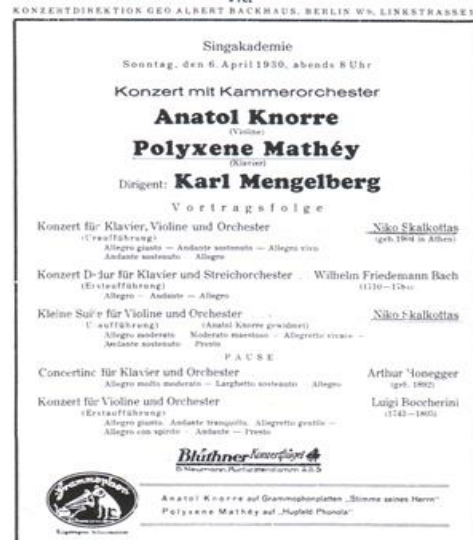

Βερολίνο – Αθήνα μέσω Μπάφαλο Νέας Υόρκης ή Η περιπέτεια δύο χαμένων χειρογράφων του Νίκου Σκαλκώτα

Τα δεδομένα

Στις 6 Απριλίου του 1930, στην Singakademie του Βερολίνου, ο Karl Mengelberg, διηύθυνε δύο έργα του Νίκου Σκαλκώτα με τους τίτλους *Konzert für Klavier, Violine und Orchester* και *Kleine Suite für Violine und Orchester*. Βιολί έπαιξε ο Anatol Knorre και πιάνο η Πολυξένη Ματέυ [i].

Το πρόγραμμα της παραπάνω συναυλίας προέρχεται από το αρχείο της Πολυξένης Ματέυ, η οποία συνδέοταν φιλικά με τον Σκαλκώτα στο Βερολίνο όπου και εκείνη διέμενε από το 1928. Ο ίδιος ο Σκαλκώτας πρότεινε στην Ματέυ να κάνει την πρώτη εκτέλεση του έργου του «Κοντσέρτο για πιάνο, βιολί και ορχήστρα», ενώ η παρτιτούρα χάθηκε και δυστυχώς «δεν διατηρούσε καμία ανάμνηση της μουσικής του έργου» [ii]. Από το 1930, χρονιά πρώτης εκτέλεσης των έργων, δεν υπάρχει άλλη αναφορά εκτέλεσης ή έκδοσής τους.

Τα δύο αυτά έργα αναφέρονται στον κατάλογο έργων του Ν. Σκαλκώτα που συνέταξε ο Γ. Γ. Παπαϊωάννου ως δωδεκαφθογικά, με ημερομηνία σύνθεσης 1929 ή 1930, ενώ καταγράφεται ότι τα χειρόγραφα έχουν χαθεί [iii]. Προέρχονται από την περίοδο που ο συντάκτης του καταλόγου και μελετητής του Σκαλκώτα ονομάζει «Δεύτερη δημιουργική περίοδο- 'Βερολίνο Β': Κορύφωση (Σεπτ. 1927 – Θέρος 1931)» [iv] και αποτελεί την περίοδο μαθητείας του Σκαλκώτα στην τάξη του Arnold Schönberg στην Singakademie του Βερολίνου [v].

© Αρχείο Πολυξένης Ματέυ. Με την ευγενική παραχώρηση του κ. Α. Ματέυ.

Η αναζήτηση

Η τεχνολογία του 21ου αιώνα και η διαθεσιμότητα των ηλεκτρονικών καταλόγων βιβλιοθηκών στο Διαδίκτυο, που ριζικά άλλαξε την έρευνα σε όλους τους επιστημονικούς τομείς, ανέδειξε και τα δύο χαμένα αυτά έργα του Νίκου Σκαλκώτα.

Προ καιρού ο αγαπητός συνάδελφος και φίλος Γιάννης Τσελίκας μου ανέφερε ότι στον ηλεκτρονικό κατάλογο της βιβλιοθήκης του Μουσικού Τμήματος του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης στο Μπάφαλο [vi] εμφανίζονται εγγραφές για δύο έργα του Σκαλκώτα *Konzert für Klavier, Geige und Orchester* και *Kleine Suite für Violine und Orchester* που θεωρούνται χαμένα.

Η αναζήτησή μας στον κατάλογο του Πανεπιστημίου του Μπάφαλο έδειξε ότι πράγματι επρόκειτο για τα δύο συγκεκριμένα έργα.

Η εγγραφή του *Konzert für Klavier, Geige und Orchester*, με ημερομηνία 1930 [vii], ανέφερε ότι πρόκειται για αναγωγή για 2 πιάνο και ότι διατίθεται και η πάρτα του βιολιού. <http://catalog.lib.buffalo.edu/vufind/Record/001387582>

Αντίστοιχα, η εγγραφή της *Suite für kleine Orchester und Violine* [viii] ανέφερε την ημερομηνία 1929 και ότι το υλικό αποτελείται από μια παρτιτούρα και δύο πάρτες. <http://catalog.lib.buffalo.edu/vufind/Record/001387574>

Η συγκίνηση ήταν ιδιαίτερη για την γράφουσα (που είναι απόφοιτος του συγκεκριμένου πανεπιστημιακού τμήματος). Άμεσα άρχισε η διαδικασία επαφής με την βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Μπάφαλο. Στην επικοινωνία αναφέρθηκε η σημασία των χειρογράφων αυτών και διατυπώθηκε το αίτημα για την απόκτηση αντιγράφων των έργων, καθώς το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας είναι μεγάλο.

Είναι γνωστό ότι τα έργα για το οποία ισχύει η νομοθεσία περί πνευματικής ιδιοκτησίας [ix] δεν μπορούν να αναπαραχθούν. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, στην αλληλογραφία με την υπεύθυνη δανεισμού της βιβλιοθήκης, τονίσθηκε γενικότερα η σημασία του έργου του Σκαλκώτα και ειδικότερα η σπουδαιότητα της εύρεσης των χαμένων έργων για την ελληνική μουσική και μουσικολογική κοινότητα. Τονίσθηκε επίσης ότι τουλάχιστον για την Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη ακόμη και τα αντίγραφα αυτών των έργων αποτελούν πολύ σημαντικό απόκτημα, αφού θα τα έκανε προσιτά για μελέτη και πιθανόν για εκτέλεση μετά από πάνω από 80 χρόνια από την πρώτη τους εκτέλεση. Κατά πρώτον λοιπόν έπρεπε να διαπιστωθεί η αυθεντικότητα των χειρογράφων. Κατόπιν αίτησης, μας εστάλη δείγμα δύο σελίδων (της σελίδας τίτλου και μιας σελίδας μουσικού κειμένου) οπότε εύκολα, σε αντιπαράθεση με γνωστά χειρόγραφα του συνθέτη, διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για αυτόγραφο, αφού ταυτοποιήθηκε ο γραφικός χαρακτήρας τόσο στο γραπτό κείμενο όσο και στο μουσικό μέρος.

Η διαδικασία αναπαραγωγής απαιτούσε απαραίτητα την άδεια εκ μέρους του κατόχου του πνευματικού δικαιώματος του συνθέτη και συγκεκριμένα του γιού του Νίκου Σκαλκώτα. Με την ολοκλήρωση και αυτής της διαδικασίας, έγιναν τα αντίγραφα και εστάλησαν. Δυστυχώς για τεχνικούς λόγους του πανεπιστημίου δεν κατέστη δυνατόν να γίνουν ψηφιακά αντίγραφα παρά μόνο ασπρόμαυρα καλής ποιότητας φωτοαντίγραφα. Παραλήφθηκαν από το τελωνείο και περιήλθαν στην κατοχή της Μεγάλης Μουσικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος «Λίλιαν Βουδούρη».

Τα ευρήματα

Παράλληλα με την διαδικασία απόκτησης, ερευνήθηκε η πιθανή διαδρομή των χειρογράφων από το Βερολίνο στο Μπάφαλο της Νέας Υόρκης. Οι βιβλιοθηκονόμοι δεν ήταν ιδιαίτερα διαφωτιστικοί, καθόσον στους καταλόγους των αρχείων δεν υπήρχε ειδική σημείωση για την προέλευση και των τρόπων απόκτησης των χειρογράφων. Μετά από σχετική ερώτησή μας, ο υπεύθυνος της συλλογής σπανίου υλικού μας ενημέρωσε ότι κανείς από τους εκεί, κανείς από τους εργαζόμενους δεν είχε καταλογογραφήσει αυτά τα έργα και ενημερωθήκαμε ότι δεν βρέθηκε καμία ειδική πληροφορία σχετικά με την προέλευσή τους. Η βιβλιοθηκονόμος κα Rebecca Belford, η οποία πρόθυμα μας βοήθησε κατά τη διάρκεια όλης αυτής της διαδικασίας, μας πληροφόρησε ότι η βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Μπάφαλο διαθέτει μια μεγάλη συλλογή με υλικό το οποίο παραχώρησε ο Lukas Foss [x] και πολύ πιθανόν τα έργα να ανήκαν σε αυτή τη συλλογή. Ο γνωστός και στο ελληνικό κοινό pianist, συνθέτης, διευθυντής ορχήστρας και καθηγητής είχε το 1963 ιδρύσει και διατελέσει πρώτος διευθυντής του Center for Creative and Performing Arts του State University of New York at Buffalo. Παράλληλα από το 1963 έως το 1970 διετέλεσε καλλιτεχνικός διευθυντής και αρχιμουσικός της Buffalo Philharmonic. Αργότερα διετέλεσε διευθυντής της Brooklyn Philharmonic, της Kol Israel Orchestra και της Milwaukee Symphony. Ήταν επίσης μέλος της Ακαδημίας Γραμμάτων και Τεχνών των Ηνωμένων Πολιτειών, composer in residence στο Tanglewood Music Center και στο Manhattan School of Music. Από το 1991 ήταν καθηγητής στο School for the Arts του Boston University. Ο Foss ήταν ένας σημαντικός συνθέτης της εποχής του, έχει συνθέσει πάνω από 120 έργα για συμφωνική και ορχήστρα δωματίου, πιάνο, χορωδία και άλλα σύνολα στα οποία διαφαίνεται ότι η αγάπη του για τη μουσική του παρελθόντος μπορεί να συμφιλιωθεί με κάθε είδους πρωτοπορία και νεωτερισμό [xi].

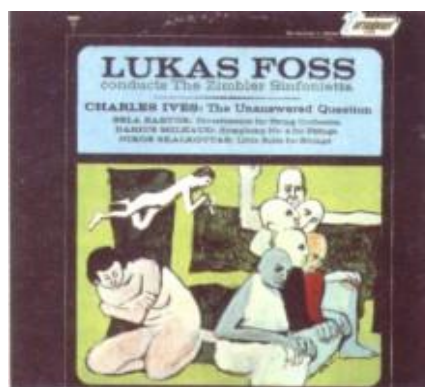
Η έρευνα για τον σημαντικό αυτό μουσικό ανέδειξε και τη σχέση του με τη μουσική πρωτοπορία του 20ού αιώνα, με τον A. Schönberg, το Buffalo και τον Νίκο Σκαλκώτα. Ο Lukas Foss, πριν εγκατασταθεί στο Buffalo, είχε διατελέσει καθηγητής σύνθεσης στο University of California, Los Angeles (UCLA), θέση την οποία προκατείχε ο A. Schönberg. Είναι σχεδόν αυτονόητο ότι ο Foss γνώριζε και είχε εκτεθεί στα έργα του Σκαλκώτα από τον προκάτοχό του και δάσκαλο του Σκαλκώτα. Είναι ακόμη πιθανόν ο Foss να παρέλαβε μουσικό υλικό από το αρχείο του Schönberg.

Η σχέση Foss-Σκαλκώτα όμως έχει να αναδείξει και την πρώτη δισκογραφική έκδοση της *Μικρής σουίτας για έγχορδα* του Σκαλκώτα [xii] το 1956 με τη Συμφωνiέτα «Zimble» σε διεύθυνση Lukas Foss. Ο τίτλος του δίσκου είναι *Lukas Foss conducts the Zimble Sinfonietta* και περιέχει επίσης έργα των B. Bartok, C. Ives και D. Milhaud. Η ηχογράφιση έγινε στο Symphony Hall της Βοστώνης και

κυκλοφόρησε από τις εταιρίες Unicorn Records, Sienna Records και Turnabout <http://www.mmb.org/page/default.asp?id=2992&la=1>.

UNICORN (κωδικός: UNLP 1037, δίσκος επαφής 33στρ./LP, 1957, Η.Π.Α.).

TURNABOUT VOX (κωδικός: TV 34154s, δίσκος επαφής 33στρ./LP, Η.Π.Α.).

Η έρευνα στο αρχείο προγραμμάτων της Buffalo Philharmonic κατά το διάστημα 1963-1970 και στην Brooklyn Philharmonic κατά το διάστημα 1971-1990, οπότε ο Foss ήταν καλλιτεχνικός διευθυντής και μόνιμος μαέστρος αντίστοιχα, δυστυχώς δεν ανέδειξε εκτελέσεις έργων του Σκαλκώτα με τις εν λόγω ορχήστρες.

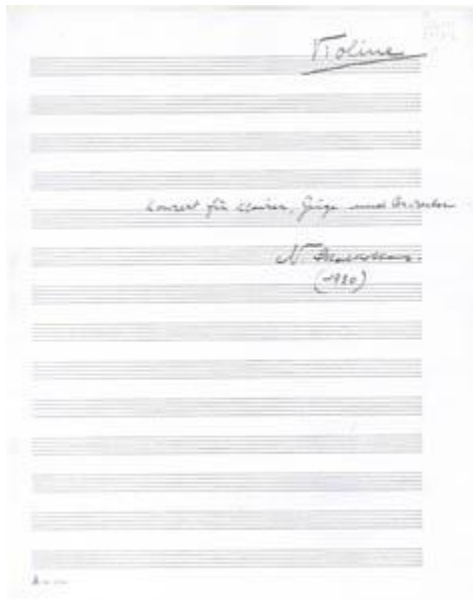
Τα έργα

Με την άφιξη των αντιγράφων στη Βιβλιοθήκη διαπιστώθηκε η ακρίβεια των σημειώσεων του καταλόγου του Πανεπιστημίου του Μπάφαλο. Πρόκειται για έργα χωρίς ενορχήστρωση.

Konzert für Klavier, Geige und Orchester

Το *Konzert für Klavier, Geige und Orchester*, διαθέτει μια παρτιτούρα, έκτασης 49 σελίδων - 249 μέτρων, σε αναγωγή για πιάνο και την πάρτα του βιολιού, έκτασης 10 σελίδων. Φαίνεται να είναι η πρώτη φορά που ο Σκαλκώτας καταπιάνεται με την φόρμα του κοντσέρτου, πράγμα που έκανε συχνά και αργότερα.

Το χαρτί της παρτιτούρας είναι τύπου K.U.V. Beethoven Papier Nr. 32, με 14 πεντάγραμμα, ενώ στην περίπτωση της πάρτας, που επίσης έχει 14 πεντάγραμμα, δεν διακρίνεται ο κατασκευαστής του χαρτιού. Και τα δύο μέρη έχουν διάσταση 33,5 εκ. ύψος και 26,5 εκ. πλάτος.

Στο εξώφυλλο της πάρτας του βιολιού αναφέρεται «Konzert für Klavier, Geige und Orchester, N. Skalkottas (1930)», ενώ στο πάνω μέρος της σελίδας αναγράφεται η ένδειξη «Violine». Στο τέλος της πάρτας του βιολιού αναφέρεται «März 1930, Berlin».

Το έργο έχει ένα μέρος με τις ενδείξεις Allegro giusto, Andante sostenuto, Allegro vivo, Andante sostenuto και Allegro. Σύμφωνα με την εγγραφή του καταλόγου, φέρει σχόλια με [μαύρο] μολύβι, κόκκινο μολύβι και ροζ μολύβι. Στην ασπρόμαυρη όμως φωτοτυπία που η Μουσική Βιβλιοθήκη διαθέτει διαφαίνονται μόνο διαφορές στους τόνους του μαύρου και του γκρι.

Παρατίθενται σύντομη ανάλυση και ηχητικά αποσπάσματα από το Κοντσέρτο, του μουσικολόγου Γιάννη Τσελίκου, τα οποία ευγενικά έθεσε υπ' όψιν μας:

Από τις σημειώσεις στις σελίδες του παρτιτέλο προκύπτει ότι το χειρόγραφο χρησιμοποιήθηκε για εκτέλεση – αντίθετα το μέρος του βιολιού δεν έχει ούτε μία σημείωση από τρίτο χέρι. Η αναγωγή της ορχήστρας είναι γραμμένη σε δύο ή τρία πεντάγραμμα και φέρει την ένδειξη «Orch.» (αντί για δεύτερο πιάνο ή κάτι αντίστοιχο) - από την πολύπλοκη υφή και τις τεράστιες εκτάσεις των συγχωριών συνάγεται ότι μάλλον δεν προοριζόταν για εκτέλεση από ένα δεύτερο πιάνο. Υπάρχουν σε αρκετά σημεία ενδείξεις για το ποια όργανα εκτελούν τις διάφορες μελωδικές γραμμές, οδηγώντας μας στο συμπέρασμα ότι η ορχήστρα αποτελείται από διπλά ξύλινα, χάλκινα, τύμπανα και έγχορδα, αποτελώντας ταυτόχρονα ένα σημαντικό βοήθημα σε μια απόπειρα αποκατάστασης της παρτιτούρας.

Ο σχεδιασμός της σύνθεσης είναι ιδιότυπος, αν λάβει κανείς υπ' όψιν τα μέχρι τώρα γνωστά κοντσέρτα του Σκαλκώτα, τα οποία ακολουθούν σε γενικές γραμμές τις παραδοσιακές φόρμες. Το κοντσέρτο για πιάνο, βιολί και ορχήστρα, διάρκειας δέκα λεπτών περίπου, αποτελείται από ένα μόνο μέρος με εσωτερικά όμως τμήματα τα οποία παραπέμπουν στο κλασικό κοντσέρτο. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ο Σκαλκώτας εμπνέεται από έργα όπως η Φαντασία του οδοιπόρου του Σούμπερτ, η Φαντασία σε Ντο μείζονα του Σούμαν και το 2ο κοντσέρτο για πιάνο του Λιστ. Ο σχεδιασμός του έχει ως εξής: Το πρώτο, γρήγορο τμήμα (μμ.1-76) (Allegro giusto), ακολουθείται από το δεύτερο αργό (μμ.77-123) (Andante sostenuto). Παρεμβάλλεται ένα ενδιάμεσο γρήγορο τμήμα (μμ. 124-169) (Allegro Vivo) για να επανέλθει το Andante Sostenuto (μμ. 170-180). Τη σύνθεση κλείνει η επιστροφή του πρώτου τμήματος (μμ.181-249) (Allegro giusto) με διαφορετική όμως επεξεργασία των θεμάτων που χρησιμοποιήθηκαν στο αρχικό τμήμα, δημιουργώντας μια αφιδωτή (ή παλινδρομη) μορφή: A B Γ Β A .

Η μουσική ιδίωμα του εικοσιεξάχρονου συνθέτη είναι ατονικό με θέματα που απαρτίζονται με τους περισσότερους από τους 12 φθόγγους της χρωματικής κλίμακας, και τα οποία συνοδεύονται με συγχωριές που συμπληρώνουν όσους φθόγγους της χρωματικής κλίμακας απουσιάζουν, ακολουθώντας το νεοκλασικό ύφος της Γερμανίας του 30 (θυμίζει αμυδρά περισσότερο τη γλώσσα του Χίντεμιτ παρά του Σαίνπεργκ). Από την πρώτη κιόλας συγχωριά θα αναγνωρίσει κανείς την αγαπημένη συνήχηση του Σκαλκώτα που αποτελείται από μια τέταρτη καθαρή και μια τέταρτη

αυξημένη. Η γραφή στα σολιστικά μέρη τόσο για το πιάνο όσο και για το βιολί είναι άκρως δεξιολογική.

Παράδειγμα Α
Allegro Giustoso

Παράδειγμα Β
Andante sostenuto

Παράδειγμα Γ
Allegro vivo

Suite für kleine Orchester und Violine

Η *Suite für kleine Orchester und Violine* διαθέτει μια παρτιτούρα με την ένδειξη «Klavierauszug», έκτασης 12 σελίδων - 178 μέτρων και μια πάρτα βιολιού έκτασης 9 σελίδων - 272 μέτρων. Το μέγεθος του χαρτιού είναι επίσης 33,5 εκ. ύψος και 26,5 εκ. πλάτος ενώ μόνο το χαρτί της πάρτας φέρει την ένδειξη «Ashelm 267 10 Lin.».

Το μέρος της ορχήστρας δωματίου έχει μεταγραφεί για πιάνο ενώ υπάρχει αναφορά στην ενορχήστωση στο εξώφυλλο της πάρτας του βιολιού: φλάουτο(πίκολο), όμποε, κλαρινέτο, μπάσο κλαρινέτο, φαγγότο, 2 κόρνα, 2 τρομπέτες, 1 τρομπόνι (μπάσο τρομπόνι), κρουστά (1 εκτελεστής), 4 βιόλες, 4 βιολοντσέλα, 4 κοντραμπάσα.

Η παρτιτούρα περιέχει τέσσερα μέρη: Allegro moderato (40 μ.), II. Moderato maestoso (33 μ.), III. Allegretto vivace (62 μ.) και IV. Andante sostenuto (43 μ.). Η πάρτα του βιολιού εκτός από τα προαναφερθέντα μέρη έχει και ένα πέμπτο μέρος V. Finale Presto έκτασης 94 μέτρων.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στην παρτιτούρα, μετά το τελευταίο μέτρο του τετάρτου μέρους, αναγράφεται "Fine" ενώ όπως προαναφέρθηκε η πάρτα του βιολιού έχει και πέμπτο μέρος με την ένδειξη "Finale Presto". Σύμφωνα με το πρόγραμμα της μοναδικής γνωστής εκτέλεσης στο Βερολίνο, το έργο είχε πέντε μέρη. Επομένως, λείπει από το σωζόμενο χειρόγραφο της παρτιτούρας το τελευταίο μέρος του έργου, για το οποίο μοναδική πηγή αποτελεί η πάρτα του βιολιού.

Η διαδοχή αυτή των γεγονότων δεν αφήνει πολλές αμφιβολίες για την πορεία των χειρογράφων του Νίκου Σκαλκώτα από το Βερολίνο του 1930 και για την εναπόθεσή τους στο βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου του χιονισμένου Μπάφαλο. Μετά από 83 χρόνια όμως, χάρη στο ενδιαφέρον των ελλήνων ερευνητών και στα μέσα που η τεχνολογία μας έδωσε, εντοπίστηκαν και βρίσκουν τον δρόμο τους προς το φως της μουσικολογικής έρευνας. Είμαι σίγουρη ότι θα βρουν και τη θέση τους στα αναλόγια των μουσικών, στις αίθουσες συναυλιών, στην δισκογραφία και στη ιστορία της μουσικής του 20ού αιώνα.

Ευχαριστώ ιδιαίτερος τον Γιάννη Τσελικά, τον Θόδωρο Αντωνίου, καθώς και τους Λορέντα Ράμου, Γιάννη Σαμπροβαλάκη και Γιώργο Δεμερτζή για τις πληροφορίες που μου παρείχαν.

Στεφανία Μεράκου

Μάρτιος 2013

---

[i] Ράμου, Λορέντα, «Οι παρουσιάσεις της Σουίτας *Η Γη και η Θάλασσα της Ελλάδας*», στο *Νίκος Σκαλκώτας: Ένας Έλληνας Ευρωπαίος*, Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη, 2008.

[ii] Ibid, σελ. 421

[iii] Παπαϊωάννου. Γιάννης, Γ., *Νίκος Σκαλκώτας*, Αθήνα: Παπαρηγορίου-Νάκας, 1997.

[iv] Ibid τ. Α', σελ. 182

[v] Ανάλογα τα έργα αναφέρονται ως χαμένα και από πολλούς μελετητές του Σκαλκώτα με τελευταία αναφορά στο βιβλίο της Εύας Μαντζουράνη, *The life and twelve-tone music of Nikos Skalkottas*. Farnham: Ashgate, 2011

[vi] State University of New York at Buffalo, βρίσκεται στο βόρειο μέρος της πολιτείας της Νέας Υόρκης κοντά στα σύνορα με τον Καναδά

[vii] Ο όρος published δεν αναφέρεται αναγκαστικά στην ημερομηνία έκδοσης στο σύστημα καταλογογράφησης του αρχαικού υλικού του UB. Στην προκειμένη περίπτωση καθώς πρόκειται για χειρόγραφο, καταγράφεται η ημερομηνία που αναγράφεται στο τεκμήριο

[viii] Παρατηρείται αναστροφή των λέξεων "Kleine Suite für Violine und Orchester" και "Suite für kleines Orchester und Violine" στο πρόγραμμα της συναυλίας και στην παρτιτούρα. Πρέπει να πρόκειται όμως για το ίδιο έργο

[ix] έως 70 χρόνια μετά το θάνατο του δημιουργού

[x] Lukas Foss. Βερολίνο 1922-Νέα Υόρκη 2009. Αμερικάνος συνθέτης μαέστος πιανίστας και καθηγητής. Σπούδασε με τον Julius Goldstein. Το 1933 μετακόμισε στο Παρίσι όπου σπούδασε πιάνο με τον Lazare Lévy, σύνθεση με τον Noël Gallon, ενορχήστρωση με τον Felix Wolfes και φλάουτο με τον Louis Moysé. Το 1937 μετακόμισε στις Ηνωμένες Πολιτείες και σπούδασε στο Curtis Institute of Music στη Philadelphia, με τον Sergei Koussevitzky τα καλοκαίρια από το 1939 έως το 1943 στο Berkshire Music Center, και ως ειδικός σπουδαστής σύνθεση με τον Paul Hindemith στο πανεπιστήμιο Yale από το 1939 έως το 1940

[xi] Ο Foss επισκέφθηκε την Ελλάδα όπου έχουν παιχθεί έργα του, ενώ μαζί του έχουν σπουδάσει πολλοί έλληνες μουσικοί. Βλέπε επίσης την αναφορά του Θόδωρου Αντωνίου <http://antonioutheodore.blogspot.gr/2009/02/lukas-foss.html>

[xii] έργο του 1942